

Eric Hobsbawm

Marx och historien

Detta är ett föredrag som jag höll på Marx Centenary Conference som anordnades i republiken San Marino 1983. Det publicerades i *New Left Review* 143 (februari 1984), s. 39-50..

Vi har kommit för att diskutera olika frågeställningar och problem i den marxistiska historieuppfattningen hundra år efter Marx död. Det här är inget rituellt hundraårsfirande, men det är viktigt att börja med att påminna oss om Marx unika roll i historiografin. Jag tänker göra det med tre enkla illustrationer. Den första är självbiografisk. När jag var student i Cambridge på 1930-talet var det många av de mest begåvade unga männen och kvinnorna som gick med i kommunistpartiet. Men eftersom detta var en lysande tid i ett mycket framstående universitets historia tog många av dem djupt intryck av de stora män vid vars fötter de satt. Vi unga kommunister brukade skämta sinsemellan om att de kommunistiska filosoferna var wittgensteinianer, de kommunistiska ekonomerna var keynesianer och de kommunistiska litteraturvetarna anhängare till F. R. Leavis. Och historikerna? De var marxister, för det fanns ingen historiker som vi kände till på Cambridge eller annorstädes — och vi kände faktiskt till och hade hört talas om en del stora historiker, som Marc Bloch — som kunde mäta sig med Marx som mästare och inspirationskälla. Min andra illustration är av samma slag. Trettio år senare, 1969, gav nobelpristagaren sir John Hicks ut sin *Den ekonomiska historiens teori*. Han skrev: ”De flesta [som vill passa in historiens allmänna förlopp på sin plats] skulle använda Marx kategorier eller någon modifierad form av dem eftersom det finns så få alternativ... Det förefaller dock egendomligt att så litet annat skulle ha kommit fram hundra år efter *Kapitalet*.”¹ Min tredje illustration är hämtad ur Fernand Braudels lysande *Capitalism and Material Life* — ett verk där själva titeln är en koppling till Marx. I detta storslagna verk hänvisar författaren oftare till Marx än till någon annan författare, till och med någon fransk författare. En sådan ärebetygelse från ett land där man inte har för vana att underskatta sina inhemska tänkare är i sig imponerande.

Detta marxistiska inflytande på historieskrivningen är ingen självklarhet, för även om den materialistiska historieuppfattningen är själva kärnan i marxismen, och även om allt Marx skrev genomsyras av historia, skrev han själv inte många verk som en historiker skulle kalla historiska. I så måtto var Engels mer av en historiker och skrev fler verk som rimligen kan katalogiseras som ”historia” på biblioteken. Marx studerade naturligtvis historia och var ytterst beläst. Men han skrev inget verk där ordet ”historia” ingår i titeln, bortsett från en artikelserie som riktade sig mot den ryske tsaren och sedermera publicerades som *1700-talets hemliga diplomati*, vilket är ett av hans minst värdefulla verk. Det vi kallar Marx historiska skrifter består nästan uteslutande av dagsaktuella politiska analyser och journalistiska kommentarer, kombinerade med en viss historisk bakgrund. Hans samtida politiska analyser, som *Klasstriderna i Frankrike* och *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* är verkligen anmärkningsvärda. Hans digra journalistiska alster är visserligen av ojämn kvalitet men innehåller analyser av mycket stort intresse — man kommer att tänka på artiklarna om Indien — och de är hur som helst exempel på hur Marx tillämpade sin metod på konkreta problem, både från historien och från en period som sedermera har blivit historisk. Men de skrevs inte som historiska verk, som de som forskar i det förflutna skulle definiera sitt ämne. Slutligen innehåller Marx studier av kapitalismen enorma mängder av historiskt material, historiska illustrationer och annat som är av intresse för historikern.

Huvudparten av Marx historiska verk är alltså inlemmat i hans teoretiska och politiska skrifter, där historiens gång alltid betraktas ur ett mer eller mindre långsiktigt perspektiv som omfattar hela den mänskliga utvecklingen. De måste läsas parallellt med de av hans skrifter

¹ J. R. Hicks: *Den ekonomiska historiens teori*, s. 13.

som koncentrerar sig på korta perioder eller speciella ämnen och problem eller detaljerade historiska skeenden. Man kan emellertid inte finna någon fullständig syntes av den historiska utvecklingens reella processer hos Marx och inte heller kan man läsa *Kapitalet* som ”Kapitalismens historia till och med 1867”.

Det finns tre orsaker, två smärre och en viktigare, som förklarar både detta faktum och varför marxistiska historiker alltså inte bara kommenterar Marx utan också gör det han själv inte gjorde. För det första hade Marx som vi vet mycket svårt att fullborda sina litterära projekt. För det andra fortsatte hans åsikter att utvecklas fram till hans död, visserligen inom ramar som fastslagits i mitten av 1840-talet. För det tredje — och det är den viktigaste orsaken — studerade Marx i sina mogna verk medvetet historien baklänges och utgick från den utvecklade kapitalismen. ”Människans anatomi är nyckeln till apans anatomi.” Detta var förstås inget antihistoriskt tillvägagångssätt utan berodde på att det förflutna inte kan begripas uteslutande eller främst i och för sig självt, inte bara därför att det ingår i en historisk process utan också därför att det endast är den historiska processen som har gjort det möjligt för oss att analysera och förstå vissa delar av både processen och det förflutna.

Ta ett begrepp som *arbete*, som är centralt i den materialistiska historieuppfattningen. Före kapitalismen — eller före Adam Smith, som Marx närmare bestämt säger — fanns det inget begrepp för arbete över huvud taget utan bara för olika slags arbeten som kvalitativt skilde sig åt och var ojämförbara. Men om vi ska begripa den mänskliga historien ur ett globalt och långsiktigt perspektiv som människans allt effektivare utnyttjande av och kontroll över naturen, då är begreppet samhällsligt arbete över huvud taget oundgängligt. Marx infallsvinkel är fortfarande diskutabel såtillvida som den inte kan säga om inte en framtida analys som grundar sig på den fortsatta historiska utvecklingen kommer att leda till liknande analytiska upptäckter som gör det möjligt för tänkare att omtolka den mänskliga historien med hjälp av något annat centralt analytiskt begrepp. Detta är en potentiell lucka i analysen, även om vi inte tror att det är sannolikt att en sådan hypotetisk framtidsutveckling skulle göra Marx analys av arbetet mindre central, åtminstone inte vad gäller vissa uppenbart avgörande sidor av människans historia. Vad jag är ute efter är inte att ifrågasätta Marx utan helt enkelt visa att hans infallsvinkel av nödvändighet uteslöt mycket som inte var direkt relevant för hans syften men som historiker är intresserade av att få veta — t ex många aspekter på övergången från feodalismen till kapitalismen. Det fick senare marxister ta itu med, även om det är sant att Friedrich Engels, som alltid var mer intresserad av ”det som faktiskt hände”, ägnade sig mer åt sådant.

Marx inflytande på historiker, och inte bara på marxistiska historiker, bygger icke desto mindre både på hans allmänna teori (den materialistiska historieuppfattningen) med skisserna av eller antydningarna om den mänskliga historiska utvecklingens allmänna förlopp från den primitiva kommunismen till kapitalismen, och på hans konkreta kommentarer om vissa bestämda aspekter, perioder och problem ur det förgångna. Jag ska inte uppehålla mig vid det sistnämnda, även om det har varit ytterst inflytelserikt och fortfarande kan vara enormt stimulerande och upplysande. I första delen av *Kapitalet* finns det t ex tre eller fyra tämligen marginella kommentarer om protestantismen, men hela diskussionen om förhållandet mellan det kapitalistiska produktionssättet och religionen i allmänhet och protestantismen i synnerhet bygger på dem. På samma sätt finns det i *Kapitalet* en fotnot om Descartes där hans åsikter (djur som maskiner, praktisk i motsats till spekulativ filosofi som ett sätt att behärska naturen och fullkomna människolivet) sätts i samband med ”manufakturperioden” och väcker frågor om varför de tidiga ekonomerna föredrog Hobbes och Bacon som sina filosofer, medan de senare föredrog Locke. (Dudley North för sin del ansåg att Descartes metod hade ”börjat befria [nationalekonomin] från gamla sagor och vidskepliga föreställningar”.)² Redan på

² Citerat ur Karl Marx: *Kapitalet* (övers. Ivan Bohman, Arkiv.Zenit, 1969), vol. 1. s. 339.

1890-talet citerade ickemarxister detta som ett exempel på Marx häpnadsväckande originalitet och det skulle än i dag kunna ge seminariestoff för minst en termin. Ingen här på mötet behöver emellertid övertygas om Marx genialitet eller vidden av hans kunskaper och intresseområden, och man måste betänka att en stor del av hans skrifter som avhandlar bestämda historiska frågor ofrånkomligen speglar den historiska kunskapsnivån på hans tid.

Den materialistiska historieuppfattningen är värd en utförligare diskussion eftersom den i dag är omdebatterad och kritiserad, inte bara bland ickemarxister och antimarxister utan även inom själva marxismen. I flera generationer var detta den minst ifrågasatta delen av marxismen och betraktades, som jag tycker med rätta, som själva kärnan. Den utvecklades under loppet av Marx och Engels kritik av den tyska filosofin och ideologin och riktar sig främst mot uppfattningen att ”föreställningar, idéer och begrepp” skapar, bestämmer och dominerar människorna, deras materiella villkor och verkliga liv.³ Begreppet, som i princip var oförändrat från och med 1846, kan sammanfattas i en enda mening som upprepas med variationer: ”Det är inte medvetandet som bestämmer livet, utan det är livet som bestämmer medvetandet.”⁴ Det är redan utarbetat i *Den tyska ideologin*:

Denna historieuppfattning utgår alltså från den verkliga produktionsprocessen och närmare bestämt från den materiella produktionen av det omedelbara livet, och den fattar den med detta produktionssätt sammanhängande och genom den skapade kommunikationsformen, alltså det borgerliga samhället i dess olika utvecklingsstadier, som historiens grundval. Den beskriver detta samhälle såväl i dess funktion som stat som den förklarar alla olika teoretiska skapelser och former av medvetandet, religionen, filosofin, moralen osv osv liksom deras uppkomst, ur detta samhälle, varvid naturligtvis också helheten (och därmed även växelverkan mellan dessa olika sidor) kan framställas.⁵

Vi borde i förbifarten notera att ”den verkliga produktionsprocessen” för Marx och Engels inte bara var den ”materiella produktionen av det omedelbara livet” utan något större. För att använda Eric Wolfs träffande formulering är det ”komplexet av ömsesidiga beroendeförhållanden mellan natur, arbete, social arbetskraft och samhällsorganisation”.⁶ Vi borde också komma ihåg att människor producerar med både händer och huvud.⁷

Detta synsätt är inte historia utan en vägledning till historien, ett forskningsprogram. För att citera *Den tyska ideologin* igen:

Där spekulatörerna slutar, vid det verkliga livet, där börjar alltså den verkliga, positiva vetenskapen, framställningen om människans praktiska verksamhet, om hennes praktiska utvecklingsprocess... Den självständiga filosofin [*die selbständige Philosophie*] förlorar med presentationen av verkligheten det medium varigenom det existerar. I dess ställe kan på sin höjd komma en sammanfattning av de allmännaste resultat, som kan abstraheras vid betraktelsen av människans historiska utveckling. Dessa abstraktioner har för sig, skilda från den verkliga historien, alls intet värde. De kan bara ha som uppgift att underlätta ordningen i det historiska materialet och att antyda följden mellan dess olika skikt. Men de ger på intet sätt som filosofin ett recept eller schema, efter vilket de historiska epokerna kan läggas till rätta.⁸

Den mest utförliga formuleringen återfinns i 1859 års Förord i *Till kritiken av den politiska ekonomin*. Man kan inte låta bli att fråga sig om det är möjligt att förkasta detta och förbli

³ Karl Marx och Friedrich Engels: ”Den tyska ideologin” i *Människans frigörelse*, övers. och red. Sven-Eric Liedman (Göteborg, 1995).

⁴ Ibid. s. 146.

⁵ Ibid. s. 157.

⁶ Eric R. Wolf: *Europe and the Peoples Without History* (Berkeley, 1983), s. 74.

⁷ Ibid. s. 75.

⁸ Marx och Engels: *Den tyska ideologin*, s. 146.

marxist. Det är emellertid alldeles uppenbart att denna mycket koncisa formulering måste vidareutvecklas: begreppens tvetydighet har väckt debatt om vad "produktivkrafter" och "samhälleliga produktionsförhållanden" egentligen är, vad som utgör "den ekonomiska basen" och "överbyggnaden" osv. Eftersom människor nu en gång är medvetna varelser är det också uppenbart från första början att den materialistiska historieuppfattningen är *grundvalen* för att förklara historien men ingen förklaring i sig. Historia är inte som ekologi: människor bestämmer och tänker på det som sker. Det står inte riktigt lika klart om den är deterministisk i den bemärkelsen att den skulle göra det möjligt för oss att förutse vad som ofrånkomligen kommer att ske, till skillnad från att upptäcka de historiska förändringarnas generella processer. Det är först i efterhand som frågan om historisk nödvändighet kan avgöras en gång för alla och inte ens då annat än som en tautologi: det som inträffade var nödvändigt eftersom inget annat inträffade och alltså är det som kunde ha hänt en akademisk fråga.

Marx ville bevisa *a priori* att ett visst historiskt resultat, kommunismen, var det ofrånkomliga resultatet av den historiska utvecklingen. Men det är inte alls säkert att detta kan bevisas med hjälp av en vetenskaplig historisk analys. Något som stod klart från första början var att historiematerialismen inte innebar *ekonomisk* determinism: alla ickeekonomiska företeelser i historien kan inte härledas från bestämda ekonomiska företeelser, och bestämda händelser eller årtal är inte betingade på detta sätt. Även de mest stelbenta företrädarna för historiematerialismen ägnade långa diskussioner åt tillfälligheternas spel och individens roll i historien (Plechanov), och vilka filosofiska invändningar som än kan riktas mot Engels formuleringar var han entydig i denna fråga framemot slutet av sitt liv i sina brev till Bloch, Schmidt, Starckenburg m fl. I sådana texter som Adertonde Brumaire och i sina journalistiska alster från 1850-talet låter Marx oss inte sväva i tvivelsmål om att hans inställning i princip var densamma.

I verkligheten har den avgörande meningsskiljaktigheten beträffande den materialistiska historieuppfattningen gällt det grundläggande förhållandet mellan samhällsvarat och medvetandet. Debatten har inte i första hand kretsat kring filosofiska spörsmål (som "idealism" kontra "materialism"), och inte ens kring moral-politiska frågor ("Vilken roll spelar 'den fria viljan' och medvetna mänskliga handlingar?" "Om inte situationen är mogen, hur kan vi då handla?") utan kring empiriska problem om komparativ historia och socialantropologi. Ett typiskt argument kan vara att det är omöjligt att skilja de samhälleliga produktionsförhållandena från idéer och begrepp (dvs basen från överbyggnaden), dels därför att detta i sig är en retrospektiv historisk distinktion, dels därför att de samhälleliga produktionsförhållandena struktureras av kulturen och av begrepp som inte kan reduceras till dem. En annan invändning skulle kunna vara att eftersom ett visst produktionssätt är förenligt med n typer av begrepp kan begreppen inte förklaras med hänvisning till "basen". Vi känner sålunda till samhällen som har samma materiella bas men vitt skilda sätt att strukturera sociala relationer, ideologi och andra inslag i överbyggnaden. I så måtto betingar människors åsikter om universum deras samhälleliga vara, åtminstone i lika hög grad som det sistnämnda betingar det förstnämnda. Det som betingar dessa synsätt måste därför analyseras på ett helt annat sätt, t ex i likhet med Lévi-Strauss som ett antal variationer av ett begränsat antal intellektuella begrepp.

Låt oss lämna åsido frågan huruvida Marx abstraherar från kulturen. (Min egen uppfattning är att han i sina egna historiska verk är raka motsatsen till en ekonomisk reduktionist.) Faktum är att analysen av varje samhälle vid en bestämd tidpunkt i den historiska utvecklingen måste börja med analysen av dess produktionssätt, dvs med (a) den teknisk-ekonomiska formen för "metabolismen mellan människa och natur" (Marx), det sätt som människan anpassar sig till och ingriper i naturen med sitt arbete, och (b) de sociala arrangemang varmed arbetskraften mobiliseras, grupperas och fördelas.

Så förhåller det sig i dag. Vill vi förstå något om Storbritannien eller Italien i slutet av 1900-talet måste vi självfallet börja med de massiva strukturomvandlingarna av produktionssättet

som ägde rum på 1950- och 1960-talen. När det gäller de mest primitiva samhällena kommer stamorganisationen och idésystemen (där stamorganisationen bland annat är en aspekt) att vara beroende av huruvida vi har att göra med en ekonomi av jägare och samlare eller en ekonomi som producerar sina livsförnödenheter. Som Wolf har påpekat⁹ är resurserna i en samlarekonomi allmänt tillgängliga för alla som kan komma över dem, men i ekonomier där man producerar livsmedlen (genom jordbruk eller boskapsuppfödning) är tillgången till dessa resurser begränsad. Det måste definieras, inte bara här och nu utan tvärs över generationerna.

Trots att begreppen bas och överbyggnad är oumbärliga när man bestämmer de analytiska prioriteterna, har den materialistiska historieuppfattningen utsatts för en annan, allvarligare invändning. För Marx anser inte bara att produktionssättet är primärt och att överbyggnaden på något sätt måste anpassas till ”de grundläggande distinktionerna mellan människor” som det medför (dvs de sociala produktionsförhållandena), utan också att samhällets materiella produktivkrafter har en obönhörlig tendens att utvecklas och därigenom komma i konflikt med de befintliga produktionsförhållandena och deras relativt inflexibla uttryck i överbyggnaden, som då måste ge vika. Som G. A. Cohen har påpekat är denna evolutionära tendens i grova drag teknologisk.

Frågan är inte främst varför det skulle finnas en sådan tendens eftersom den helt klart har fungerat i världshistorien i stort fram till våra dagar. Det verkliga problemet är att tendensen uppenbarligen inte är global. Vi kan visserligen bortförklara många fall när ett samhälle tycks sakna denna tendens, eller när tendensen tycks upphöra vid en viss tidpunkt, men det räcker inte. Vi kan mycket väl postulera en generell tendens, att fortskrida från samlarekonomier till producerande ekonomier (där inte detta är omöjligt eller onödigt av ekologiska skäl), men vi kan inte göra detsamma vad gäller den moderna tekniska och industriella utvecklingen som har erövrat världen från en enda regional bas.

Här tycks vi ha ett slags moment 22. *Antingen* har samhällets materiella produktivkrafter ingen generell tendens att utvecklas, eller att utvecklas utöver en viss gräns — i vilket fall vi måste förklara den västerländska kapitalismens uppkomst utan att i första hand hänvisa till denna generella tendens, vilket betyder att den materialistiska historieuppfattningen på sin höjd kan användas för att förklara ett speciellt fall. (Jag kan i förbifarten påpeka att ett förkastande av tanken att människan alltid handlar på så sätt att hennes kontroll över naturen ökar är både orealistiskt och leder till stora historiska och andra komplikationer) *Eller också* finns det en sådan generell historisk tendens — i vilket fall vi måste förklara varför den inte har fungerat överallt, eller varför den i många fall (som i Kina) rentav har blivit effektivt motarbetad. Det verkar som om det bara är styrkan, trögheten eller någon annan kraft i samhällsstrukturen och överbyggnaden gentemot den materiella basen som kan ha hejdat förändringarna i den materiella basen.

Enligt min mening skapar detta inga oöverbärliga problem för den materialistiska historieuppfattningen som ett sätt att tolka världen. Marx, som verkligen inte utgick från att all utveckling följde samma linje, framkastade själv en tänkbar förklaring till att somliga samhällen utvecklades från den klassiska antiken via feodalismen till kapitalismen och också varför andra samhällen (en väldig grupp som han grovt klassificerade som det asiatiska produktionssättet) inte gjorde det. Men det skapar faktiskt ett mycket svårt problem för den materialistiska historieuppfattningen som ett sätt att *förändra* världen. Det centrala i Marx resonemang i detta avseende är att revolutionen måste komma eftersom produktivkrafterna har nått eller måste nå en gräns där de är oförenliga med det ”kapitalistiska skalet” av produktionsförhållanden. Men om det kan bevisas att det i andra samhällen inte har förelegat någon tendens för de materiella krafterna att växa, eller att styrkan i samhällsorganisationen eller överbyggnaden har kunnat kontrollera eller avleda deras tillväxt, eller på annat sätt

⁹ Wolf: *Europe*, s. 91-2.

förhindra dem från att leda till en revolution i den bemärkelse i vilken ordet används i 1859 års förord, varför skulle de då inte kunna göra det även i det borgerliga samhället? Det är förstås möjligt och till och med rätt enkelt att formulera ett blygsammare historiskt argument för det nödvändiga eller kanske ofrånkomliga med en övergång från kapitalismen till socialismen. Men då skulle vi förlora två saker som var väsentliga för Karl Marx, och definitivt för hans anhängare (bl a mig): (a) känslan av att socialismens seger är den logiska slutpunkten för hela den historiska evolutionen fram till våra dagar och (b) känslan av att segern markerar slutet på "förhistorien" såtillvida som den varken kan eller kommer att leda till ett "antagonistiskt" samhälle.

Detta förminskar inte värdet av begreppet "produktionssätt" som i förordet definieras som "summan av dessa produktionsförhållanden [som] bildar samhällets ekonomiska struktur" och betingar de former produktionen av de materiella livsförnödenheterna tar sig. Hur samhällets produktionsförhållanden än är och vilka andra funktioner i samhället de än har bildar produktionssättet den struktur som betingar vilken form produktivkrafternas tillväxt och mervärdets distribution kommer att få, liksom hur samhället kan eller inte kan förändra sin struktur, och hur övergången till ett annat produktionssätt när tiden är mogen kan eller kommer att gå till. Det fastställer också ramarna för överbyggnadens möjligheter. Produktionssättet är kort sagt grundvalen för vår förståelse av de mänskliga samhällenas variationsrikedom och deras samspel, liksom av deras historiska dynamik.

Produktionssättet är inte detsamma som ett samhälle: "samhälle" är ett system av förhållanden mellan människor, eller närmare bestämt mellan grupper av människor. Begreppet "produktionssätt" bidrar till att identifiera de krafter som styr hur dessa grupper formeras, vilket kan göras på olika sätt i olika samhällen inom vissa gränser. Bildar produktionssätten en serie utvecklingsstadiet som är ordnade kronologiskt eller på annat sätt? Det tycks inte råda något större tvivel om att Marx själv ansåg att de bildade en serie där människans allt större frigörelse från och kontroll över naturen påverkade både produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Enligt dessa kriterier kunde de olika produktionssätten rangordnas i stigande skala. Men även om man uppenbarligen inte kan tänka sig att vissa produktionssätt föregår vissa andra (t ex att sådana som kräver varuproduktion eller ångmaskiner föregår sådana som inte behöver detta) är Marx lista över produktionssätt inte avsedd att beskriva en uniform kronologisk ordningsföljd. I själva verket är det lätt att konstatera att olika produktionssätt har samexisterat och samspelat under alla utom de (hypotetiska) tidigaste stadierna av den mänskliga utvecklingen.

Ett produktionssätt inbegriper både ett visst produktionsprogram (ett sätt att producera på grundval av en viss teknik och produktiv arbetsfördelning) och ett "specifikt, historiskt komplex av sociala förhållanden varigenom arbetskraften används till att avtvinga naturen energi med hjälp av redskap, färdigheter, organisation och kunskap" på ett bestämt stadium av deras utveckling och varigenom det mervärde som samhället producerar cirkuleras, distribueras och används till ackumulation eller i andra syften. En marxistisk historia måste ta med båda funktionerna i beräkningen.

Detta är svagheten hos en mycket originell och viktig bok, *Europe and the Peoples without History*, där kulturanthropologen Eric Wolf försöker visa hur kapitalismens globala expansion och triumftåg har påverkat de förkapitalistiska samhällena, som den har införlivat i världssystemet, och hur kapitalismen i sin tur har modifierats och omformats genom att så att säga försänkas i ett flertal olika produktionssätt. Det är ett verk som handlar om samband snarare än om orsaker, även om sambanden kan visa sig vara avgörande i analysen av orsakerna. Det är en genialisk framställning av ett sätt att få grepp om "de strategiska dragen... i föränderligheten i olika samhällen" — de sätt varpå de kunde eller inte kunde förändras genom kontakt med kapitalismen. I förbigående belyser boken också förhållandet mellan de olika

produktionssätten och samhällena inom dem med deras ideologier eller ”kulturer”.¹⁰ Vad Wolf inte gör — eller för den delen har för avsikt att göra — är förklarar förändringarna i den materiella basen och arbetsfördelningen, dvs hur produktionssätten förvandlas.

Wolf laborerar med tre breda produktionssätt eller ”familjer” av produktionssätt: ”släktmodellen”, ”tributmodellen” och den ”kapitalistiska modellen”. Men medan han tar hänsyn till förändringen från jägar- och samlarsamhällen till producerande samhällen inom släktmodellen är hans ”tributmodell” ett väldigt kontinuum av system som inbegriper både sådana som Marx kallade ”feodala” och sådana han kallade ”asiatiska”. I alla dessa system tillägnar sig härskargrupperna i princip mervärdet med politiska och militära maktmedel. Det finns mycket som talar för denna grova klassifikation, som författaren har lånat från Samir Amin, men nackdelen är att ”tributsystemet” uppenbarligen omfattar samhällen med mycket olika produktionsförmåga: från de västeuropeiska medeltida feodalherrarna till det kinesiska kejsardömet, från ekonomier utan städer till urbaniserade ekonomien. Analysen berör emellertid bara i förbifarten den väsentliga frågan om varför, hur och när en variant av tributmodellen utvecklades till kapitalismen.

Kort sagt måste analysen av produktionssätten bygga på ett studium av de tillgängliga materiella produktivkrafterna, dvs ett studium av dels tekniken och dess organisation, dels ekonomin. För vi får inte glömma bort att Marx i samma förord vars senare stycke så ofta citeras hävdade att ”det borgerliga samhällets anatomi måste sökas i den politiska ekonomin”. I ett avseende måste dock den traditionella analysen av produktionssätten och deras förändringar vidareutvecklas vilket faktiskt görs i nyutkomna marxistiska verk. Själva övergången från ett produktionssätt till ett annat har ofta betraktats i kausala och lineära termer: inom varje produktionssätt, lyder resonemanget, finns det en ”grundläggande motsättning” som alstrar den dynamik och de krafter som kommer att leda till dess omvandling. Det är långt ifrån klart att detta var Marx egen åsikt — utom för kapitalismens del — och det leder förvisso till stora svårigheter och oändliga debatter, inte minst beträffande övergången från den västerländska feodalismen till kapitalismen.

Det verkar fruktbarare att utgå från följande två antaganden. För det första: de grunddrag inom ett produktionssätt som har en destabiliserande inverkan innebär en möjlighet till och inte en garanti för förändring, men att de också beroende på produktionssättets struktur sätter vissa gränser för vilka förändringar som är möjliga. För det andra: mekanismerna som leder till övergången från ett produktionssätt till ett annat är kanske inte enbart inneboende i produktionssättet utan kan kanske också uppstå till följd av ett samspel och en växelverkan mellan olikstrukturerade samhällen. Sätillvida är all utveckling en *blandad* utveckling. I stället för att försöka hitta de specifika regionala villkor som t ex ledde till uppkomsten av det besynnerliga systemet i Medelhavsländerna under den klassiska antiken, eller till att feodalismen förvandlades till kapitalismen på godsen och i städerna i Västeuropa, borde vi betrakta de olika stigar som ledde fram till de knutpunkter och korsvägar där dessa områden befann sig på olika stadier av sin utveckling.

Denna infallsvinkel — som enligt min mening är helt i Marx anda och som man om så behövs kan belägga i hans skrifter — gör det lättare att förklara samexistensen av samhällen som har gått längre på vägen mot kapitalismen och sådana som inte utvecklades på det sättet förrän de blev penetrerade och underkuvade av kapitalismen. Men den drar också uppmärksamhet till ett faktum som kapitalismens historiker är alltmer medvetna om, nämligen att även detta systems evolution är en blandad evolution: att kapitalismen i sin utveckling bygger på tidigare befintligt material som den utnyttjar och modifierar men samtidigt blir påverkad av. På sista tiden har forskning om arbetarklassens uppkomst och utveckling illustrerat detta. Ett av skälen till att vi under de senaste tjugofem åren av världshistorien har fått uppleva så vittgående

¹⁰ Ibid. s. 389.

sociala omvälvningar är i själva verket att dessa förkapitalistiska drag, som hittills har varit outhärliga för kapitalismens funktionssätt, till slut har blivit alltför undergrävda av den kapitalistiska utvecklingen för att kunna spela den livsviktiga roll de en gång gjorde. Det är naturligtvis familjen jag tänker på.

Låt mig nu återvända till de illustrationer av Marx unika betydelse för historikerna som jag gav i början av föreläsningen. Marx är fortfarande en outhärlig utgångspunkt i varje adekvat historiestudium eftersom han — än så länge — är ensam om att ha försökt formulera en metodologisk tolkning av historien i sin helhet och skapa sig en bild av och förklara hela den mänskliga sociala evolutionsprocessen. I så måtto är han överlägsen Max Weber, den ende som egentligen kan göra honom rangen stridig som teoretisk inspirationskälla för historikerna och som på många sätt står för viktiga tillägg och tillrättalägganden. Man kan tänka sig en historia som bygger på Marx utan några av Webers tillägg, men en weberiansk historia är otänkbar om den inte tar Marx, eller åtminstone de marxistiska frågeställningarna, som sin utgångspunkt. Att utforska den mänskliga sociala evolutionsprocessen är detsamma som att ställa Marx typ av frågor, även om man inte godtar alla hans svar. Detsamma gäller om vi vill besvara den näst viktigaste frågan som är underförstådd i den första: varför har denna utveckling inte varit jämn och uniform utan synnerligen ojämn och kombinerad? De enda svarsalternativ som har framkastats bygger på den biologiska evolutionen (t ex sociobiologin), men de är självfallet inadekvata. Marx sade inte sista ordet — långt därifrån — men han sade första ordet och vi måste fortsätta den diskussion han inledde.

Ämnet för min föreläsning är Marx och historien, och det är inte min sak att föregripa debatten om vilka frågor som är eller borde vara viktigast för marxistiska historiker i dag. Men innan jag slutar skulle jag vilja peka på två frågeställningar som jag anser är i trängande behov av forskning. Den första har jag redan nämnt: det är den blandade och kombinerade beskaffenheten hos utvecklingen i alla samhällen eller samhällssystem, deras växelverkan med andra system och med historien. Det är, om ni så vill, en vidareutveckling av det berömda Marxcitatet att människan skapar sin egen historia men inte som hon vill utan under betingelser som är direkt givna och förmedlade av det förflutna. Den andra är klass och klasskamp.

Vi vet att båda begreppen är grundläggande för Marx, åtminstone i diskussionen av kapitalismens historia, men vi vet också att begreppen är illa definierade i hans skrifter, vilket har lett till mycken debatt. Inom stora delar av den traditionella marxistiska historieskrivningen har man underlåtit att tänka igenom dem och därför hamnat i svårigheter. Låt mig ge ett enda exempel. Vad är en "borgerlig revolution"? Kan vi tänka oss att en "borgerlig revolution" genomförs av borgerligheten, att den är ett led i borgerlighetens maktkamp mot en gammal regim eller härskarklass som står i vägen för inrättandet av ett borgerligt samhälle? Eller när kan vi betrakta den på det sättet? Den nuvarande kritiken av de marxistiska tolkningarna av de engelska och franska revolutionerna har varit effektiv, främst därför att kritikerna har visat att sådana traditionella bilder av borgerligheten och borgerliga revolutioner inte är heltäckande. Det borde vi ha vetat. Som marxister, eller för den delen som realistiska historieobservatörer, kommer vi inte att följa kritikernas exempel när de förnekar att sådana revolutioner existerar, eller när de förnekar att i 600-talets engelska revolutioner och franska revolutionen faktiskt ledde till genomgripande förändringar och "borgerliga" omorienteringar av respektive samhälle. Men vi måste vara klarare över vad vi menar.

Hur kan vi alltså sammanfatta Marx inflytande på historieskrivningen hundra år efter hans död? Vi kan göra det i fyra viktiga punkter.

(1) Marx inflytande på historiker i de ickesocialistiska länderna är tvivelsutan större i dag än någonsin tidigare under min livstid — och mitt minne går femtio år tillbaka i tiden — och förmodligen större än någon gång sedan hans död. (Förhållandet i de länder som officiellt är

hängivna hans idéer är självfallet inte jämförligt.) Detta måste påpekas eftersom många intellektuella på sista tiden har börjat ta avstånd från Marx, framför allt i Frankrike och Italien. Faktum är att hans inflytande inte bara visar sig i antalet historiker som säger sig vara marxister, även om det är mycket stort, eller i antalet historiker som erkänner hans betydelse för historien (som Braudel i Frankrike och Bielefeldskolan i Tyskland), utan också i det stora antalet ofta framstående före detta marxistiska historiker som ser till att namnet Marx hamnar i rampljuset (t ex Postan). Dessutom har många av de inslag som det för femtio år sedan främst var marxisterna som poängterade nu inlemmats i den konventionella historieskrivningen. Detta är inte bara Karl Marx förtjänst, det är sant, men marxismen har förmodligen varit det viktigaste inslaget i historievetenskapens ”modernisering”.

(2) Den marxistiska historien, som den utövas och diskuteras i dag, åtminstone i större delen av världen, tar Marx som utgångspunkt och inte som slutstation. Jag menar inte att den nödvändigtvis invänder mot Marx skrifter, även om den är beredd att göra det när de är felaktiga eller föråldrade, vilket definitivt är fallet beträffande hans åsikter om orientaliska samhällen och det ”asiatiska produktionsättet”, hur genialiska och djupsinniga hans insikter än var, liksom beträffande hans syn på primitiva samhällen och deras utveckling. Som påpekas i en nyutkommen bok om marxismen och antropologin, författad av en marxistisk antropolog: ”Marx och Engels kunskaper om primitiva samhällen var långt ifrån tillräckliga som grundval för den moderna antropologin.”¹¹ Inte heller menar jag att den absolut vill revidera eller överge huvudlinjerna i den materialistiska historieuppfattningen, även om den är beredd att granska dem kritiskt när så behövs. För min del vill jag inte överge den materialistiska historieuppfattningen. Men den marxistiska historieskrivningen i sina mest fruktbara versioner använder sig nu av Marx metoder i stället för att kommentera hans skrifter — utom när skrifterna uppenbart är värda att kommenteras. Vi försöker göra det Marx inte gjorde själv.

(3) I dag är den marxistiska historieskolan pluralistisk. En enda ”korrekt” tolkning av historien är inget arv som Marx lämnade efter sig åt oss. Det blev ett inslag i det marxistiska arvet, främst från runt 1930, men detta är inte längre accepterat eller acceptabelt, åtminstone inte där människor har något att säga till om. Denna pluralism har sina avigsidor som är mer uppenbara bland dem som teoretiserar om historien än bland dem som skriver den men fullt märkbara även bland de sistnämnda. Vare sig vi tycker att nackdelarna är större eller mindre än fördelarna är pluralismen i det marxistiska arbetet i dag ett ofrånkomligt faktum. Det är i själva verket inget fel med det. Vetenskapen är en dialog mellan olika synsätt som bygger på en gemensam metod. Den upphör bara att vara en vetenskap när det inte finns något sätt att avgöra vilket av de motstridiga synsätten som är felaktigt eller mindre fruktbart. Tyvärr är detta ofta fallet i historia, men ingalunda bara bland marxisterna.

(4) Marxistisk historia i dag är inte och kan inte vara isolerad från resten av det historiska tänkandet och den historiska forskningen. Detta är ett dubbelsidigt påstående. Å ena sidan förkastar marxisterna inte längre — utom som källmaterialet för sitt arbete — verk skrivna av historiker som inte säger sig vara marxister eller som rentav är antimarxister. Är de goda historiker kan man inte bortse från dem. Detta hindrar oss emellertid inte att kritisera och utkämpa ideologiska strider mot även goda historiker som fungerar som ideologer. Å andra sidan har marxismen till den grad revolutionerat den konventionella historieskrivningen att det i dag ofta inte går att avgöra huruvida ett visst verk är författat av en marxist eller en ickemarxist, om nu inte författaren basunerar ut sin ideologiska hemvist. Detta är inget att beklaga. Jag ser med glädje fram emot den dag då ingen frågar sig huruvida en författare är marxist eller ej eftersom marxisterna då skulle kunna glädja sig åt den förvandling av historievetenskapen som ägt rum tack vare Marx idéer. Men vi har långt ifrån uppnått detta

¹¹ Maurice Bloch: *Marxism and Anthropology* (Oxford, 1983), s. 172.

utopiska tillstånd än — med tanke på de ideologiska och politiska klasskamperna och befrielsekrigen under 1900-talet är det inte ens tänkbart. För överskådlig framtid kommer vi att vara tvungna att försvara Marx och marxismen i och utanför historien mot dem som angriper dem av politiska och ideologiska skäl. Därmed kommer vi samtidigt att försvara historien och människans förmåga att förstå hur världen blev som den är i dag och hur mänskligheten kan gå vidare mot en bättre framtid.

Ingår i samlingsverket *Om historia*

Översättning: *Lena Lundgren*